

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРУВАННЯ ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
КАФЕДРА ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ПРИРОДНИЧИХ НАУК

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ

(назва навчальної дисципліни)

освітній ступінь бакалавр
(назва освітнього ступеня)

галузь знань 01 Освіта/Педагогіка
(шифр і назва галузі знань)

спеціальність 014 Середня освіта
(код і назва спеціальності)

предметна спеціальність 014.15 Природничі науки

освітня програма Середня освіта: природничі науки
(код і назва спеціальності)

тип дисципліни обов'язкова
(обов'язкова / вибіркова / факультативна)

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньо-професійної програми

О.В. Федорова
(підпис, ініціали, прізвище)

РЕКОМЕНДОВАНО:

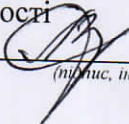
кафедрою технологічної освіти та природничих наук

протокол № 1 від 29.08 2023 р.

Завідувач кафедри О.В. Федорова
(підпис, ініціали, прізвище)

ПОГОДЖЕНО:

Голова ради з якості вищої освіти факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності

(підпис, ініціали, прізвище)

Розробники програми:

Баштовенко О. А. - кандидат біологічних наук,
доцент кафедри фізичного виховання, спорту та
здоров'я людини

Рецензенти програми:

Грамастик Н.В. - кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Федорова О.В. - кандидат фізико – математичних
наук, доцент, завідувач кафедри технологічної
освіти та природничих наук

1. ОПИС ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна	Заочна
Кількість кредитів: 3	<i>Лекції:</i>	
	16	4
Модуль: 1	<i>Практичні заняття:</i>	
Загальна кількість годин: 90	18	4
Рік вивчення дисципліни за навчальним планом: 4	<i>Лабораторні заняття:</i>	
Семестр: 7	<i>Семінарські заняття:</i>	
Тижневе навантаження (год.): 6	<i>Консультації:</i>	
- аудиторне: 3,6	2	
- самостійна робота: 5,4	<i>Індивідуальні заняття:</i>	
Форма підсумкового контролю: екзамен		
Мова навчання: українська	<i>Самостійна робота:</i>	
	54	82

2. МЕТА ДИСЦИПЛІНИ

Предмет вивчення навчальної дисципліни: вивчення анатомічної будови людського організму, складу органів та систем та морфологічних взаємовідносин між ними для забезпечення формування фізіологічних систем.

Мета навчальної дисципліни є опанування анатомічними знаннями щодо опорно-рухового апарату, кісток та їх сполучень (суглобового та м'язового апаратів), внутрішніх органів та систем органів, що надасть можливість своєчасно виявити або попередити виникнення різноманітних відхилень, пов'язаних з навчальним процесом, оволодінні вміннями, які б сприяли охороні здоров'я дітей, формуванню здорового способу життя, забезпечували надання освіти в невизначених умовах. Це дасть змогу майбутнім фахівцям грамотно на високому науковому рівні здійснювати підхід до навчального процесу.

Передумови для вивчення дисципліни – оволодіння фаховими компетентностями, що формуються під час вивчення професійних навчальних дисциплін.

Міждисциплінарні зв'язки Основи філософських знань, педагогіка, психологія, вступ до спеціальності з основами наукових досліджень, вікова фізіологія та валеологія, безпека життєдіяльності, біохімія.

3. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Інформація про компетентності та відповідні їм програмні результати навчання за дисципліною

Шифр компетентності	Компетентності	Шифр програмних результатів	Програмні результати навчання
Загальні компетентності (ЗК)			
ЗК 2	Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у	ПРН 25.	Відповідально ставитись до забезпечення охорони життя і здоров'я учнів у навчально-виховному процесі та позаурочній діяльності.

	загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.		
ЗК 6	Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.	ПРН 8.	Знати роль живих організмів та біологічних систем різного рівня у житті суспільства, їх використання, охорону, відтворення.
ЗК 10	Здатність застосовувати набуті знання в практичних ситуаціях.	ПРН 1.	Знати біологічну та хімічну термінологію та сучасну номенклатуру; демонструвати знання та розуміння основ загальної та теоретичної фізики.
ЗК 11	Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.	ПРН 22. ПРН 24.	Володіти інформаційно – комунікаційними технологіями навчання і застосовувати їх у навчальному процесі з біології, фізики та хімії; самостійно вивчати нові питання біології, фізики, хімії за різноманітними інформаційними джерелами. Бути здатним вчитися упродовж життя і вдосконалювати з високим рівнем автономності здобуті під час навчання компетентності; усвідомлювати соціальну значущість майбутньої професії, сформованість мотивації до здійснення професійної діяльності.
ФК 1	Здатність оперувати поняттями, законами, концепціями, вченнями і теоріями біології; користуватися символікою і сучасною термінологією хімічної мови; використовувати систематизовані теоретичні та практичні знання з фізики та методики навчання фізики при вирішенні професійних завдань в умовах Нової української школи.	ПРН 1. ПРН 3.	Знати біологічну та хімічну термінологію та сучасну номенклатуру; демонструвати знання та розуміння основ загальної та теоретичної фізики. Знати загальні питання методики навчання біології, фізики та хімії, методики шкільного фізичного, хімічного та біологічного експерименту, методики вивчення окремих тем шкільних курсів біології, фізики, хімії в умовах Нової української школи.
ФК 4	Здатність розуміти та вміти застосовувати сучасні методи дослідження для визначення будови, функцій, життєдіяльності, розмноження класифікації,	ПРН 12.	Уміти застосовувати знання сучасних теоретичних основ біології для пояснення будови і функціональних особливостей організмів на різних рівнях організації живого, їх взаємодію,

	походження, поширення, використання та інтерпретувати результати досліджень.	ПРН 13.	взаємозв'язки, походження, класифікацію, значення, використання та поширення; бути здатним виконувати експериментальні польові та лабораторні дослідження в умовах Нової української школи. Розв'язувати задачі різних рівнів складності шкільного курсу біології, фізики, хімії; володіти різними методами розв'язування розрахункових та експериментальних задач з біології, фізики, хімії та методикою навчання їх школярів, зокрема дітей з особливими освітніми потребами в умовах Нової української школи.
ФК 6	Здатність дотримуватись принципу науковості при трансляції наукових біологічних, фізичних та хімічних знань у площину шкільних початкових предметів з біології, фізики та хімії, здійснення структурування навчального матеріалу.	ПРН 2.	Знати та розуміти основні концепції, теорії та загальну структуру біологічної науки, хімічних та фізичних наук.
ФК 17	Забезпечення охорони життя і здоров'я учнів у навчально – виховному процесі та позаурочній діяльності.	ПРН 8. ПРН 9. ПРН 25.	Знати роль живих організмів та біологічних систем різного рівня у житті суспільства, їх використання, охорону, відтворення. Знати основи безпеки життєдіяльності, безпечного використання обладнання кабінету фізики, лабораторій біології та хімії Відповідально ставитись до забезпечення охорони життя і здоров'я учнів у навчально-виховному процесі та позаурочній діяльності

Матриця відповідності компетентностей результатам навчання за дисципліною

Шифр компетентності	Результати навчання			
	Знання	Уміння/навички	Комунікація	Відповідальність і автономія
ЗК 2				ПРН 25
ЗК 6	ПРН 8			
ЗК 10	ПРН 1			
ЗК 11		ПРН 22	ПРН 24	
ФК 1	ПРН 1, ПРН 3			
ФК 4		ПРН 12, ПРН 13		
ФК 6	ПРН 2			
ФК 17	ПРН 8, ПРН 9			ПРН 25

4. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви модулів / тем	Кількість годин (денна форма навчання)							Кількість годин (заочна форма навчання)						
		Аудиторні	Лекції	Практичні	Лабораторні	Консультації	Індивідуальні заняття	Самостійна робота	Аудиторні	Лекції	Практичні	Лабораторні	Консультації	Індивідуальні заняття	Самостійна робота
1.	Вступ. Загальний огляд будови організму	4	1	1	-	-	-	5	1	1	-	-	-	-	7
2.	Скелет та його з'єднання(остеологія, синдесмологія).	4	1	1	-	-	-	6	1	1	-	-	-	-	8
3.	Внутрішнє середовище організму	4	1	1	-	-	-	5	1	1	-	-	-	-	7
4.	Вчення про нутрощі	4	1	1	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	7
5.	М'язова система - Міологія.	4	2	2	-	-	-	5	1	1	-	-	-	-	7
6.	Система органів травлення	4	2	2	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	7
7.	Анатомія сечостатевої системи	4	2	2	-	-	-	4	1	-	1	-	-	-	7
8.	Серцево-судинна та лімфатична системи	4	2	2	-	-	-	4	1	-	1	-	-	-	8
9.	Центральна нервова система.	4	1	1	-	-	-	4	1	-	1	-	-	-	8
10.	Периферична та автономна (вегетативна) нервові системи	4	1	1	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	7
11.	Аналізатори і органи чуттів	6	2	4	-	-	-	5	1	-	1	-	-	-	7
Проміжний контроль		-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2
Підсумковий контроль (для екзаменів)		-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Разом:		34	16	18	-	2	-	54	8	4	4	-	-	-	82

5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

5.1. Зміст навчальної дисципліни за темами

Тема 1. Вступ. Загальний огляд будови організму

Організм як єдине ціле. Поняття про онтогенез. Загальний огляд будови організму людини. Рівні організації людського організму. Організм - єдине ціле. Організм як саморегульована система. Етапи розвитку анатомічних знань. Методи вивчення анатомії. Анатомічні терміни. Клітина - найменша структурна і функціональна одиниця організму. Будова клітини. Класифікація тканин. Організм – єдине ціле. Органи, системи органів.

Тема 2. Скелет та його з'єднання(остеологія, синдесмологія).

Значення опорно-рухової системи. Частина скелета і їх розвиток. Будова кістки. Види

кісток та їх сполучення. Будова і класифікація кісток. Вікові особливості рухової активності. Кістка як орган. Окремі частини кістки: діафіз, епіфіз. Будова кістки: коркова (компактна) і губчаста (трабекулярна) речовина. Хімічний склад, фізичні і механічні властивості кістки. Окістя (періост). Осьовий скелет. Хребетний стовп. Мозковий і лицьовий відділи черепа, їх зміни в процесі антропогенезу. Пояс верхньої кінцівки: ключиця, лопатка. Скелет вільної верхньої кінцівки. Пояс нижньої кінцівки. Профілактика порушень постави та плоскостопості. Профілактика порушень опорно-рухової системи у дітей. Невідкладна допомога при закритих і відкритих переломах. Основні правила іммобілізації при ушкодженнях верхньої кінцівки, при переломах нижніх кінцівок, ушкодженнях хребта шиї, голови, грудної клітки і тазу.

Тема 3. Внутрішнє середовище організму.

Ендокринна система. Внутрішнє середовище організму.

Фізіологічне значення гормонів. Нейрогенні залози (епіфіз, гіпофіз) Бронхіогенні (Щитоподібна, прищитоподібні, вилочкова) Підшлункова залоза. Надниркові і статеві залози. Захворювання, що виникають внаслідок порушення обміну речовин.

Цукровий та нецукровий діабет. Гіпер та гипоглікемічна кома. Перша допомога. Профілактика ожиріння та анорексії. Поняття про гіповітамінози, профілактика

Тема 4. Вчення про нутрощі – спланхнологія. Класифікація внутрішніх органів за їхньою топографією, будовою і виконуваними функціями. Загальні принципи будови порожніх (трубчастих) органів. Філогенез і онтогенез органів дихання (легені, дихальні шляхи). Верхні і нижні дихальні шляхи. Зовнішній ніс. Порожнина носа. Приносіві пазухи. Носова частина глотки. Гортань. Топографія. Будова. Голосові складки, голосова щілина. Трахея, бронхи, їхня топографія і будова. Легені, їхній розвиток, форма, топографія, будова, функція. Структурна і функціональна одиниця - ацинус. Вікові особливості будови дихальних шляхів. Механізм вдиху і видиху. Зовнішнє та внутрішнє дихання. Дихальні об'єми. Регуляція дихання. Захворювання органів дихання. Профілактика порушень дихання у дітей.

Тема 5. М'язова система - міологія. Класифікація м'язів за формою, будовою, походженням і функціями. М'язи - синергісти й антагоністи. Допоміжні апарати м'язів: фасції, піхви, сухожилкові зв'язки, синовіальні сумки, блоки, сухожилльні дуги, кістково-фіброзні канали. Основні групи м'язів людського організму. М'язи і фасції тулуба (торса).

М'язи і фасції голови та шиї. М'язи верхньої кінцівки. М'язи нижньої кінцівки.

Тема 6. Система органів травлення. Топографія, будова і функціональне значення органів травлення. Ротова порожнина, її стінки, вміст; присінок рота. Глотка, її топографія. Стравохід, його топографія, частини, будова стінки. Шлунок, його розвиток, топографія. Тонка кишка, її частини, розвиток. Товста кишка, її розташування, відділи, розвиток. Печінка, її розташування. Жовчні протоки і жовчний міхур, будова, функції. Підшлункова залоза: її частини, розвиток. Очеревина. Захворювання органів травлення. Профілактика.

Тема 7. Анатомія сечостатевої системи. Топографія, будова і функціональне значення органів сечової та статеві системи чоловіків та жінок. Сечовидільні органи. Нирка, її положення, розвиток, будова. Сечовидільні шляхи. Ниркові чашечки (малі і великі), ниркова миска. Сечовід, його частини. Топографічне розміщення органів малого тазу. Чоловічі статеві органи. Жіночі статеві органи

Тема 8. Серцево-судинна та лімфатична системи. Серце. Розвиток серця. Форма і положення серця в грудній порожнині. Клапанний апарат серця - напівмісяцеві та стулкові клапани. Форма і положення серця в грудній порожнині. Передсердя і шлуночки, будова їхніх стінок. Ендокард, міокард, епікард. Перикард, порожнина перикарда. Вчення про судини. Будова стінок великих, середніх і дрібних артерій. Будова і функції мікроциркуляторного русла. Кола кровообігу. Органи кровотворення й імунної системи. Судини лімфатичної системи. Лімфатичні вузли.

Тема 9. Центральна нервова система. Елементи будови нервової системи. Класифікація відділів нервової системи за будовою та функціями: центральна і периферична, соматична та вегетативна (автономна). Центральна нервова система. Спинний мозок, його оболонки. Будова спинного мозку. Нейрон. Нейроглія. Сіра і біла речовина спинного і головного мозку; ядра, вузли (нервові ганглії). Нервові волокна, пучки і корінці. Ядра сірої речовини. Головний мозок. Відділи та провідні шляхи. Анатомо-функціональна

класифікація провідних шляхів центральної нервової системи. Форма, топографія, внутрішня будова - сіра, біла речовина, центральний канал. Сегмент спинного мозку.

Тема 10. Периферична та автономна (вегетативна) нервові системи. Загальний план будови та характеристика структур периферичної нервової системи. Черепно-мозкові нерви. Спинномозкові нерви. Утворення спинномозкового нерву та його гілки. Розташування та утворення спинномозкових сплетінь. Вегетативна (автономна) нервова система. Закономірності будови і функції вегетативної нервової системи, її розподіл на симпатичну і парасимпатичну частини. Шийне сплетіння, Плечове сплетіння, Поперекове сплетення, Крижове сплетення. Закономірності будови і функції вегетативної нервової системи, її розподіл на симпатичну і парасимпатичну частини.

Тема 11. Аналізатори і органи чуттів. Загальний план будови аналізаторів. Орган зору: топографія, будова, функції. Очне яблуко. Оболонки очного яблука. Камери очного яблука. Кришталік. Акомодацийний апарат ока. Допоміжні органи ока. М'язи очного яблука. Слізний апарат: слізна залоза, слізний канал, слізний мішок, носослізна протока. Орган слуху. Будова і функції. Будова і функції. Поділ на зовнішнє, середнє і внутрішнє вухо. Анатомія і топографія зовнішнього, середнього та внутрішнього вуха. Механізм сприйняття і шляхи проведення звуку. Вкусовий та смаковий аналізатор.

5.2. Тематика практичних занять.

Тема 1. Загальний огляд будови організму. Скелет та його з'єднання (остеологія, синдесмологія).

Тема 2. Внутрішнє середовище організму

Тема 3. М'язова система - Міологія..

Тема 4. Система органів травлення

Тема 5. Анатомія сечостатевої системи

Тема 6. Серцево-судинна та лімфатична системи

Тема 7. Центральна нервова система. Периферична та автономна (вегетативна) нервові системи

Тема 8. Аналізатори і органи чуттів

5.3. Організація самостійної роботи студентів.

№ з/п	Вид роботи	Кількість годин		Форми звітності
		денна	заочна	
1.	Опрацювання лекційного матеріалу	6	10	конспект, словник
2.	Підготовка до практичних занять	16	19	конспект, протокол
3.	Підготовка до проміжного контролю	4	4	модульна контрольна робота
4.	Опрацювання тем, винесених на самостійну підготовку	14	20	конспект
5.	Робота з Інтернет ресурсами	7	25	презентація, доповідь
6.	Підготовка і написання рефератів	7	10	реферат
	Разом	54	82	

Тематика індивідуальних завдань

1. Проблеми здоров'я у сучасному суспільстві: індивідуальний, груповий і суспільний рівні.
2. Грудний вік. Роль рухів у розвитку дитини. Особливості взаємодії матері та дитини в цей період. Харчування, тренування терморегуляції та імунітету. Ускладнення при штучному харчуванні.
3. Хвороби немовлят, їх профілактика. Вплив шкідливих звичок батьків на дитину.
4. Харчування дитини. Хвороби дитинства, їх профілактика. Прищеплювання гігієнічних навичок.

5. Освіта та статеве виховання. Режим дня дитини.
6. Здоров'я дитини та школа: складнощі адаптації. Шкідливі звички та здоров'я молодшого школяра.
7. Юнацький вік. Анатомо-фізіологічні особливості. Фізичне вдосконалення та підготовка до батьківства.
8. Психічне здоров'я старших учнів. Критерії фізичного розвитку. Харчування юнаків і дівчат. Режим дня. Шкідливі звички та здоров'я. Особиста гігієна.
9. Складові індивідуального фізичного здоров'я, його залежність від конституції людини, анатомії, фізіології індивіду.
10. Еволюційні передумови рухової потреби. Вплив рухової активності на психосоматичний розвиток. Форми рухової активності.
11. Фізична культура як механізм тренування киснево-транспортних систем організму, розвантаження від стресу, нормалізації травлення, обміну речовин та регулювання маси тіла, підвищення резистентності організму.
12. Оздоровчий відпочинок, його правила.
13. Зумовленість здоров'я формуванням, функціонуванням і розвитком людського організму, процесами обміну речовин та культурного харчування.
14. Фактори ризику психічних захворювань в епоху НТР: інтенсифікація виробництва, гіподинамія, величезний потік інформації, дезакралізація тощо.
15. Зумовленість стану здоров'я рівнем і характером розвитку виробництва, сфери соціальної життєдіяльності, соціальної структури і соціального захисту.
16. Розвиток самосвідомості людини і здоровий спосіб життя.
17. Дотримання моральних норм, як необхідна умова здорового способу життя. Роль учителя у засвоєнні дитиною загальнолюдських духовних цінностей.
18. Принцип функціональної надмірності організму людини. Приклади фізичних, функціональних, інтелектуальних та психічних можливостей людини.
19. Сучасні оздоровчі системи.
20. Стратегія і тактика побудови індивідуально-оздоровчої програми.

6. ФОРМИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

- 6.1. *Форми поточного контролю.* Усна або письмова перевірка вивчення навчальних матеріалів на практичних заняттях.
- 6.2. *Форми проміжного контролю.* Модульна контрольна робота
- 6.3. *Форми підсумкового контролю* Екзамен
- 6.4. *Засоби діагностики результатів навчання:* подаються в силабусі навчальної дисципліни.
- 6.5. *Критерії оцінювання результатів навчання:* подаються в силабусі навчальної дисципліни

6. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Під час поточного контролю оцінюється здатність та рівень виконання студентом завдань на практичних заняттях, результати самостійної роботи з навчальною літературою, а також якість виконання студентом індивідуального завдання у вигляді реферату та його презентації.

Модульна контрольна робота проводиться в письмовій формі та включає два теоретичні питання, відповіді на які дають можливість оцінити рівень оволодіння теоретичним матеріалом.

Зразок варіанту модульної контрольної роботи:

1. Дайте анатомічну характеристику гортані та трахеї. Визначте межі легень
2. Розкрийте будову слухового аналізатора.

7. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Обладнання спеціалізованих аудиторій, програмне комп'ютерне забезпечення. Технічні засоби для демонстрування презентацій (ноутбук, проектор), веб-сервіс Moodle.

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

10.1. Основні джерела

1. Анатомія людини : навчальний посібник для лабораторних занять для студентів факультету спорту, факультету фізичного виховання та факультету здоров'я людини і туризму / Гриньків М. Я., Музика Ф. В., Маєвська С. М., Куцериб Т. М. - Львів : [Б. в.], 2012. - 90 с.
2. Вступ до анатомії людини] : навч. посібник для студ. біол. спец. вищих навч. закл. III-IV рівнів акредитації / В. О. Гринчук [та ін.] ; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. - Луцьк : Надстир'я, 2002. - 104 с.
3. Головацький А. С. Анатомія людини. Вінниця. «Нова Книга», В 3 томах. 2008. 1 том. 336с. 2 том 456 с. 3 том 376 с.
4. Дюбенко К. А. 2008. Анатомія людини . Київ, В 2 томах. 1 том «Атлант-UMS», 2004. 690с. 2 том «Поліграфкнига». 528с.
5. Коцан І. Я. 2010. Анатомія. Луцьк. Редакційно-видавничий відділ Волинського національного університету ім. Лесі Українки. 900 с.
6. Кравчук С. Ю. 2007. Анатомія людини. Чернівці. 600с.
7. Маруненко І.М. Анатомія і вікова фізіологія.-К.:КМПУ, 2000.-60с.
8. Свиридов О. І. 2001. Анатомія .Київ. «Вища школа», 400с.
9. Собота Й. 2009. Атлас анатомії людини в 2 томах. Т.1 . К: Український медичний вісник, - 432 с.
10. Федонюк Я. І. 2007. Функціональна анатомія. Тернопіль. «Навчальна книга, Богдан», 544 с.
11. Черкасов В.Г. 2018. Анатомія людини. Вінниця. «Нова Книга», 640с.
12. Чернокульський С. Т. 2008. Анатомія кісток та їх з'єднань. Київ. «Книга плюс». 160 с.
13. Коляденко Г. І. 2001. Анатомія людини. Київ. «Либідь», 384с.

10.2. Додаткові джерела

1. Антонік В.І.(2009) Анатомія, фізіологія дітей (з основами гігієни та фізичної культури): Підручник. Професіонал. Центр навчальної літератури, 335.
2. Анатомія та фізіологія з патологією / [Я. І. Федонюк, К. О. Волков, В. Д. Волошин та ін.]. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2018. – 676 с.
3. Human Anatomy :textbook / Cherkasov V.G., Herasymiuk I.Ye., Holovatskyi A.S., Kovalchuk O.I., Reminetskyu V.Ya. - Vinnytsia: Nova Knyha, 2018. - 464 p.
4. Основи медичних знань та долікарської допомоги. / [Я. І. Федонюк, В. С. Грушко, О. М. Довгань та ін.]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 728 с.
5. Анатомія людини у запитаннях та відповідях (опорно-руховий апарат) в двох частинах / [Я. І. Федонюк, В. З. Сікора, А. С. Головацький та ін.]. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2004 – Т.1, ч.2. – 504 с.
6. Черкасов В.Г., Дзевульська І.В., Ковальчук О.І. Анатомія людини/ Human anatomy (контроль за самостійною підготовкою до практичних занять). Видання 12-е Видавництво: Книга плюс. 2022. 124 с.
7. Баштовенко О.А. Визначення фізичного розвитку – складової здоров'язбереження/ О.А. Баштовенко// Молодь і ринок. 2019. №2(169).- С.123-129. https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=uk&hl=uk&user=G4kCNfcAAAJ&pagesize=80
8. Баштовенко О.А. Формування здоров'язберігаючої компетенції майбутніх педагогів/ О.А. Баштовенко// Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019. – Вип. 42. – С. 34-40.

https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=uk&hl=uk&user=G4kCNfcAAAJ&pagesize=80

9. Баштовенко О.А. Теоретичне обґрунтування важливості і необхідності дослідження фізичного розвитку дітей та підлітків в ізмаїльському регіоні/ Баштовенко О.А., Ярчук Г.В. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». Ізмаїл : РВВ ІДГУ 2020. Вип. 48 https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=uk&hl=uk&user=G4kCNfcAAAJ&pagesize=80Воробьева
10. Bashtovenko O. Fundamental Sciences in the Formation of Professional Competencies of Future Teachers// Journal of Danubian Studies and Research Vol. 9, No. 1/2019, p.89-98 <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/research/article/view/6031>
11. Баштовенко О. А., Вовк А. М. Значення біологічних знань для формування ноосферної свідомості майбутнього педагога. The 6th International scientific and practical conference “Fundamental and applied research in the modern world” (January 20-22, 2021) BoScience Publisher, Boston, USA. 2021. 992 p. P.340-345 https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=uk&hl=uk&user=G4kCNfcAAAAJ&pagesize=80

Інформаційні ресурси

1. <http://www.google.com.ua/url?url=http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/> Цигикало О.В. АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ. Ілюстрований навчальний посібник для самостійної підготовки студентів до практичних занять.
2. <http://lib.mdpu.org.ua/e-book/anatomiya/> Аносов І.П. Хоматов В.Х. Чай С.М. АНАТОМІЯ.
3. <http://anatomia.at.ua/photo/> Анатомічний атлас - Анатомія людини.
4. <http://www.allmedlit.pp.ua/anatomia> Медична література.http://elibrary.ru/title_about.asp?id=8254 – наукова електронна бібліотека
5. <http://lib.e-science.ru/book> – електронна наукова Інтернет - бібліотека
6. <http://www.bio.bsu.by/phha/>- сайт біологічного факультету БГУ.
7. <http://www.medicinform.net/human/fisiology.htm> - медична інформаційна мережа